

Jože Till

Mohorjeva družba letos praznuje 170-letnico obstoja. Škof Anton Martin Slomšek je dal pobudo za ustanovitev družbe za izdajanje dobrih knjig.

Andrej Einspieler: »To seme je padlo na rodovitno zemljo.«

Ob visokem jubileju bom razmišljal o ustanovitvi Mohorjeve družbe in njenem ustanovitelju. Anton Martin Slomšek je leta 1834, ko je deloval kot spiritual v krško-lavantinskem bogoslovju v Celovcu, prvič razmišljal o ustanovitvi slovenske založbe. Želel je, da bi založba izdajala dobre ljudske knjige, ki bi jih lahko kupovali tudi revni ljudje. Vsekakor je Slomšek leta 1835 skušal uresničiti svojo zamisel, zato je razposlal vabilo za ustanovitev ljudske založbe, a ni bilo nobenega odmeva. Že leta 1845 je Slomšek kot šolski nadzornik zaprosil pri deželnem guberniju v Ljubljani za ustanovitev društva, ki bi izdajalo dobre in poučne knjige. Ko je dunajska oblast, ki se je bala panslavizma, liberalnih idej in revolucionarnih pretresov, pod vodstvom avstrijskega politika in državnika Klemensa Wenzla von Metternicha zavrnila Slomškovo zamisel in prošnjo za ustanovitev družbe, je Slomšek leta 1846 začel izdajati Drobtnice, ki so vsebovale zgledne pridige, npravne pripovedi, basni, življenjepise in pesmi. Leta 1848 so posamezne župnije ustanovile farne knjižnice, zato se je povečala potreba po izdajanju ljudskih knjig.

Pomen kaplana Andreja Einspielerja pri ustanovitvi Mohorjeve

Dne 25. februarja 1851 je Slomšek obiskal 38-letnega celovškega kaplana Andreja Einspielerja ter njega in spirituala Franjo Zorčiča za veliko noč pod pretvezo povabil v labotski št. Andraž, da bi videla visoke kresove, značilen labotski velikonočni običaj. Pravi vzrok za vabilo je bila Slomškova želja, da bi našel človeka, ki bi uresničil njegove načrte glede ustanovitve družbe za izdajanje dobrih knjig. Tako samostojno, inovativno, odgovorno in odločno osebnost je Slomšek videl v Einspielerju, in sicer zlasti potem, ko se je Einspielerju posrečilo pritegniti mladega učitelja Antona Janežiča. O odločilnem dogodku pred ustanovitvijo družbe je Einspieler zabeležil: »Velikonočno nedeljo po obedu povabijo me premil. knezoškof, naj se greva po škofovem vrtu malo sprehajat. Tu mi z milimi in srčnimi besedami začno popisovati, kako potrebno in keko bi sedanje dni bilo, osnovati in na noge spraviti društvo, ktero naj med Slovenci širi dobre slovenske bukve[...]. Obljubili so nam pomagati na vso moč z besedo in djanjem, s peresom in denarjem. Njih besede so mi segale do živega, jel sem to misel pretehtati in razširjati med znanci in prijatli. In glejte! To seme je padlo na rodovitno zemljo.“

Einspieler je 27. Julija 1851 s sedmimi možmi sestavil razglas o društvu za izdajanje in širjenje dobrih sloveskih knjig in ga isti dan objavil. Kaplan Andrej Einspieler iz Celovca je to storil skupaj s spiritualom in poznejšim mariborskim stolnim proštom Franjem Zorčičem, slovenistom in učiteljem ter izdajateljem učnih knjig in slovensko-nemškega slovarja Antonom Janežičem, šentandraškim kanonikom Jožefom Rozmanom, celovškim profesorjem in naravoslovcem benediktincem Dragotinom Robido, ziljskim župnikom Matijem Majarjem iz Gorjan, župnikom iz Starega Dvora Balantom Lesjakom in boroveljskim učiteljem Gregorjem Somerjem publiciral ta razglas. Manjka Slomškov podpis. Slomšek javne naznanitve ni podpisal, ker mu je to prepovedala škofovska služba in vladi ni hotel dajati možnosti za preprečitev ustanovitve društva za izdajanje dobrih knjig, a tudi tedaj nastopajoče hudo obolenje je Slomška oviralo pri delu. Ta datum – 27. julij 1851 - velja za ustanovni dan Mohorjeve družbe. Slomšek ni soustanovitelj Mohorje družbe v Celovcu, dal pa je odločilno pobudo za njeno ustanovitev. Ustanovitelji Mohorjeve so zgoraj navedeni možje, ki so tedaj delovali na Koroškem; med njimi je najpomembnejši Andrej Einspieler, ki ima za njeno ustanovitev izredne zasluge. Tako je nastala

najstarejša slovenska založba in druga najstarejša založba v Avstriji - Družba sv. Mohorja v Celovcu. Einspieler je izkoristil kratek čas svobode in javno razglasil njeno ustanovitev.

Pravila so določala, da mora Družba svetega Mohorja izdajati dobre knjige, ki um, srce in voljo ljudi razsvetlijo in požlahtnijo. Za usmeritev društva je bila značilna določba, da se društvo ne bo politično udejstvovalo in da bo vsako knjigo potrdil škofijski cenzor. Temeljno vodilo društva je bilo načelo slovenskosti. V odboru Mohorjeve so bile med letoma 1852 in 1859 zastopane posamezne škofije: krška, lavantinska, ljubljanska, goriška, sekavska in tržaška. Vodja odbora je postal Andrej Einspieler, tajnik pa Anton Janežič. Takoj po naznanitvi se je začelo delo in že v začetku leta 1852 je Mohorjeva družba izdala prve knjige. Društvo je bilo potrjeno šele po dveh letih – 28. avgusta 1853 – v svojem programu je imelo verske, poučne in kratkočasne knjige, pesmi za šolsko mladino in literarna dela.

Omagovanje in razvoj društva

Mohorjeva družba, ki se je ob ustanovitvi imenovala društvo, je že v letu konkordata (1855) omagovala in zabredla v resno krizo. Število članov je upadalo, članarina je bila previsoka, organizacijska struktura zapletena, poleg tega pa je društveno delo ogrožalo vmešavanje državne policije. Že štiri leta pozneje se je društvo preimenovalo v Družbo sv. Mohorja, saj je Mohorjeva postala cerkvena bratovščina. Einspieler je Mohorjevo kot društvo odtegnil posegom državne policije s tem, da jo je s pomočjo krškega škofa Valentina Wieryja in papeža Pija IX. spremenil v cerkveno bratovščino, saj bratovščine od leta 1856 niso delovale skladno z društvenim zakonom. Ustanovitev bratovščine je bilo treba deželni vladi le naznaniti. Če takega postopka ne bi odobril škof Wiery, Slomškov učenec in prijatelj, Mohorjeve družbe verjetno ne bi bilo. 5. julija 1860 je škof Wiery izdal posebno pastirsko pismo, v katerem je poročal, da je papež Pij IX. 18. maja 1860 v krški škofiji ustanovil cerkveno bratovščino, Družbo sv. Mohorja, in ji podelil bogate odpustke. Na osnovi novih pravil je bil izvoljen provizorični odbor; vodja in varuh premoženja je postal Einspieler, pokrovitelj družbe pa krški škof – tedaj Valentin Wiery, danes je to Jože Marketz. Od leta 1860 je deloval prvi odbor s stolnim proštom Valentinom Müllerjem kot predsednikom, Einspieler je bil njegov namestnik, Anton Janežič pa tajnik. Kmalu si je Mohorjeva opomogla in preprosti ljudje so radi segli po slovenskih večernicah, koledarju in drugih knjigah. Družba je bila organizirana po župnijah, zato je število članov v kratkem času naraslo; leta 1919 je Mohorjeva imela več kot 90.000 članov. 19. maja 1871 je koroška deželna vlada po dolгих pogajanjih Mohorjevi končno izdala dovoljenje za lastno tiskarno. Mohorjeva tiskarna je tiskala slovenske knjige in pomembne slovenske časopise. Med letoma 1892 in 1894 so dogradili Mohorjev dom kot mogočno, reprezentativno stavbo, zgrajeno v slogu poznega klasicizma, kamor se je preselila tiskarna, ki pa od leta 1995 deluje v Vetrinju.

Zasluge za Mohorjevo

Štirje možje imajo posebne zasluge za Mohorjevo. Prvi je Anton Martin Slomšek s svojo zamisljivo o izdajanju dobrih knjig in ustanovitvi ljudske založbe. Slomšek zato velja za pobudnika, ne pa za ustanovitelja oz. soustanovitelja Mohorjeve družbe. Drugi velikan je Andrej Einspieler, čigar pomen je izreden, zato velja za ustanovitelja oz. soustanovitelja Mohorjeve. Tretja osebnost je Anton Janežič, ki je bil dober poznavalec slovenskega jezika, literature, urednik večernic in koledarja ter soustanovitelj Mohorjeve. Četrta pomembna osebnost je krški škof Valentin Wiery, ki je bil doma v St. Mareinu v Labotski dolini, Slomškov učenec in njegov naslednik pri učenju slovenskega jezika v krško-lavantinskem bogoslovju; s pastirskim pismom in odobritvijo bratovščine je pripomogel k temu, da je Mohorjeva družba po stiski mogla delovati naprej.

Spremembe zaradi razmejitve držav

Zaradi razmejitve držav je prišlo leta 1919 do delnih sprememb glede položaja družbe ter prenosa sedeža s tiskarno in premečnino na Prevalje, kar pa je bila le provizorična rešitev. Krški škof Adam Hefter je 6. avgusta 1921 imenoval dekana, prošta v Podkrnosu in predsednika Sodalitete Valentina Limpla za svojega zastopnika. Ta je z Lambertom Ehrlichom vabil na srečanje in pogovor na Poljane pri Prevaljah, kjer so zastopniki izrazili, da je sedež Mohorjeve v Celovcu, zato naj se ta vrne v Celovec, ko se bodo politične razmere izboljšale. Odborniki celovške in prevaljske Mohorjeve so poudarjali, da je kljub spremenjenim političnim razmeram treba ohranjati enotnost družbe in preprečiti njen razpad. Na Prevaljah so vladale nevzdržne okoliščine, tiskarna je delala v barakah, zato sta se tiskarna in uprava leta 1927 preselila v Celje; za celjsko postojanko sta pokroviteljstvo prevzela lavantinski in ljubljanski škof. Mohorjeva družba je v času med dvema svetovnima vojnama v Celovcu delovala pod vodstvom predsednika Valentina Podgorca.

Družba mehitaristov na Dunaju

Mehitaristi so leta 1805, tj. v času vojn, s francoskim cesarjem Napoleonom prišli na Dunaj, kjer jim je avstrijski cesar Franc I. podaril nekdanje poslopje kapucinov, ki je bilo v času jožefinizma ukinjeno. Pri ustanovitvi Mohorjeve se je Slomšek zgledoval po Društvu za širjenje dobrih katoliških knjig, ki so ga leta 1811 ustanovili armenski katoliški benediktinski menihi na Dunaju, kjer so do leta 1998 imeli tiskarno, ki je tiskala knjige v različnih jezikih; med poverjeniki društva je bil tudi Slomšek.

V Nedelji 29. avgusta 2021, str. 4-5.